

ZORUNLU EĞİTİMDE EVRENSEL VE ULUSAL GÖRÜNÜM UNIVERSAL AND NATIONAL APPEARANCE IN COMPULSORY EDUCATION

Doç.Dr. Yüksel KAVAK

Hacettepe Üniversitesi
Eğitim Fakültesi
Eğitim Bilimleri Bölümü

Özet

Türkiye’de ilköğretimin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasına ilişkin çalışmalar, zorunlu eğitim süresinin sekiz yıla uzatılmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır.

Bu yazıda, önce, temel bir insan hakkı olan “eğitim hakkı” konusunda uluslararası belgelerde (B.M. İnsan Hakları Bildirgesi-1948, B.M. Çocuk Hakları Bildirgesi-1959, B.M. Çocuk Hakları Sözleşmesi-1989 vb.) yer alan hükümler hatırlatılacak, ardından dünyada ve Türkiye’de zorunlu eğitimde ulaşılan düzeyler sunulacaktır.

Zorunlu eğitimin evrensel düzeydeki görünümüne ilişkin birkaç gösterge şöyledir:

- Dünyada zorunlu eğitim süreleri 4-12 yıl, zorunlu eğitim yaşları da 4-18 yıl arasında değişmektedir.
- Zorunlu eğitim pek çok ülkede sadece ilköğretim ile sınırlıyken, bazı ülkelerde ortaöğretim I. kademeyi veya II. kademeyi de içermektedir.
- Afrika, Asya ve Arap ülkeleri başta olmak üzere, pek çok ülkede zorunlu eğitim çağındaki çocukların tamamının okullaştırılmadığı görülmektedir. Örneğin, zorunlu eğitim süresinin 8 yıl olduğu Brezilya ve Şili’de net okullaşma oranları, sırasıyla %86 ve %83’ tür.

Türkiye’de 1960’lı yıllardan bu yana 5 yıl olan zorunlu eğitim süresi, 16.8.1997 tarih ve 4306 sayılı Yasa ile 1997-98 öğretim yılından itibaren 8 yıla çıkarılmıştır. İlköğretimdeki (8 yıl) okullaşma oranının %80’ler düzeyinde olduğu hesaplanmaktadır. İlköğretimin tüm çağ nüfusuna (7-14 yaş) yaygınlaştırılması için yıllık iki milyon öğrencilik ek kapasiteye ihtiyaç duyulduğu tahmin edilmektedir.

Abstract

The efforts of development and expansion of primary education have gained a new dimension with the extension of compulsory education duration to 8 years.

In this paper, firstly, the articles related to “education right” as a basic human right in international documents (UN Declaration of Human Rights-1948, UN Declaration of Child Rights, UN Declaration of Child Rights-1989 etc.) are reminded, then, levels of development achieved in compulsory education are presented.

A few indicators in universal compulsory education are as follows:

- Compulsory education durations change between 4 and 12 years, and compulsory education ages change between 4 and 18.
- While compulsory education in many countries is limited to primary education, in some countries it includes the first or second stages of secondary education.
- Schooling has not yet been provided for the whole body of children at age of compulsory education in many countries, mainly in Africa, Asia and Arabic countries. For example, although compulsory education duration is 8 years in Brazil and Chile, net schooling rate is respectively 86% and 83%.

Compulsory education duration in Turkey which had been 5 years since 1960s was extended to 8 years from the beginning of 1997-98 teaching year with the Act no. 4306 and dated 16.8.1997. Schooling rate in eight year-primary education is estimated at the level of 80s%. It is predicted that additional capacity of two million is needed to provide primary education for all age groups.

Giriş

İlk kez 1970'li yılların başında gündeme gelen zorunlu eğitimin sekiz yıla çıkarılması konusu, yaklaşık çeyrek yüzyıl sonra eğitim sisteminin bir numaralı konusu olarak yeniden Türk kamuoyunun gündemine oturmuş ve uzun süren çetin tartışmalardan sonra 1997 yılının ortalarında yasalaşmıştır.

Bu yazıda, önce, uluslararası topluluğun büyük çoğunluğu tarafından onaylanan ve ilköğretimin zorunlu olmasına ilişkin hükümleri de içeren uluslararası belgelerin ilgili maddeleri hatırlatılacak, ardından dünyada ve Türkiye'de zorunlu eğitim konusunda ulaşılan düzeyler özetlenecek ve Türkiye için sonuç ve öneriler sunulacaktır.

Uluslararası Belgeler

Temel insan haklarından birisi olan eğitim hakkına ilişkin olarak 1948'den bu yana uluslararası topluluk tarafından kabul edilen belgelerde yer alan ilköğretim ve/veya zorunlu eğitime ilişkin hükümler şöyledir (Gülmez, 1994; Akıllıoğlu, 1995; Gemalmaz, 1996):

Birleşmiş Milletler: İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi (1948): Herkesin eğitim hakkı vardır. ... İlköğretim zorunludur. ... (Madde 26).

Birleşmiş Milletler: Çocuk Hakları Bildirgesi (1959): Çocuğun, en azından ilköğretim düzeyinde parasız ve zorunlu olması gereken bir eğitime hakkı vardır. ... (Madde 7).

UNESCO: Öğretim Alanında Ayrımcılığa Karşı Savaşım Sözleşmesi (1960): Bu sözleşmeye taraf olan devletler "İlköğretimi zorunlu ve parasız kılmayı; ... yasayla konulan öğrenim yükümlülüğünün herkesçe yerine getirilmesini sağlamayı; ..." üstlenirler (Madde 4a).

Avrupa Konseyi: Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi (1966): Bu sözleşme'ye taraf devletler, "... herkesin eğitim hakkını, ... ilköğretimin zorunlu ve herkes için parasız olarak erişilebilir olması gerektiğini,..." tanırlar (Madde 13).

Birleşmiş Milletler: Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989): Taraf devletler çocuğun eğitim hakkını tanırlar... ilköğretimi herkes için zorunlu ve parasız duruma getirirler. ..." (Madde 28).

UNICEF-UNDP-UNESCO-Dünya Bankası: Herkes İçin Eğitim Dünya Beyannamesi ve Temel Öğrenme İhtiyaçlarının Karşılanması İçin Hareket Çerçevesi (1990): Amaç: Her insan -çocuk, genç, yetişkin- kendi temel öğrenme ihtiyaçlarını karşılamak üzere tasarlanmış eğitim olanaklarından yararlanabilmelidir. Temel öğrenme ihtiyaçlarının kapsamı ve bunların nasıl karşılanacağı

ülkeden ülkeye, kültürden kültüre ve zaman içinde değişiklikler gösterir.

Tüm bu belgelerin vurguladığı ana noktalar şöyle özetlenebilir:

- Her insan eğitim hakkına sahiptir,
- Devlet, eşitlik ilkeleri çerçevesinde, en azından başlangıç düzeyinde -ilköğretim veya temel eğitim- bir eğitim sunmakla yükümlüdür,
- Devlet tarafından sunulan ilköğretim ücretsizdir,
- Devlet, herkesin ilköğretimden yararlanması için gerekli önlemleri almakla yükümlüdür.

Zorunlu Eğitimde Evrensel Görünüm

UNESCO (1993) verilerine göre, ülkelerin zorunlu eğitim süreleri 4-12 yıl arasında değişmektedir. Zorunlu eğitim süresi, dünyadaki 174 ülkenin 51'inde 4-6 yıl, 67'sinde 7-9 yıl, 56'sında ise 10-12 yıl arasındadır. Zorunlu eğitim süresinin 4 yıl olduğu bir ülke (Sao Tome ve Principe), 5 yıl olduğu 7 ülke (Kolombiya, Bangladeş, İran, Makau, Mynamar, Nepal ve Vietnam) vardır. Bu bağlamda, en kısa süreler (ortalama 6 yıl) Afrika ve Asya ülkelerinde, en uzun süreler (10 yıl) Kuzey Amerika ve Avrupa ülkelerinde görülmektedir. Söz konusu verilere göre, zorunlu eğitim bazı ülkelerde sadece ilköğretimi (Primary education) kapsarken, bazı ülkelerde (örneğin, Kenya, Japonya, Malezya, Norveç, İtalya) ortaöğretimin birinci kademesi (Secondary education first stage), bazı ülkelerde (örneğin, ABD, Belçika, Almanya, Hollanda) ise ortaöğretimin ikinci kademesine (secondary education second stage) uzanmaktadır.

Diğer taraftan, zorunlu eğitim ile ilişkili olan yaş limitlerine (zorunlu eğitime tabi olunan yaş grubunun alt ve üst sınırları) bakıldığında, küresel ölçekte yaş limitlerinin 4-18 arasında değiştiği, bu bağlamda, ülkelere göre alt yaş sınırının 5-8, üst yaş sınırının ise 11-18 arasında olduğu gözlenmektedir.

Zorunlu eğitim konusunda, UNESCO (1993) ve OECD (1996) kaynaklarından elde edilen veriler şöyle özetlenebilir:

- Zorunlu eğitim süreleri ve zorunlu eğitim yaşları ülkeden ülkeye, hatta bazı ülkelerde eyaletten eyalete ve zaman içinde değişmektedir.
- Her ne kadar ülkelerin çoğunluğunun yükseköğretim dışındaki eğitim yapıları, ilköğretim, ortaöğretim birinci kademe ve ortaöğretim ikinci kademe olmak üzere üç ana kategoride ele alınmakta ise de, her bir kategoriye ilişkin eğitim süreleri ülkeden ülkeye değişmektedir. Örneğin, ilköğretim süreleri 3-10 yıl arasında değişmektedir. En kısa süreli (3-4 yıl) ilköğretim uygulamalarına Angola, Kuveyt, Mangolya, Avusturya, Almanya ve

Yugoslavya örnek verilebilir iken, en uzun süreli uygulamaların (9-10 yıl) ise El Salvador, Venezuela ve Ürdün'de olduğu görülmektedir. Uygulamalarda en yaygın ilköğretim sürelerinin 5-6 yıl olduğu dikkati çekmektedir. İşte, eğitim sistemlerinin yapılarındaki bu farklılıklar nedeniyle zorunlu eğitim süreleri bazı ülkelerde ortaöğretimin ikinci kademesine kadar uzanmaktadır.

- Zorunlu eğitime başlama ve zorunlu eğitimi bitirme yaşları da ülkeden ülkeye değişmektedir. Zorunlu eğitim bazı ülkelerde 11 yaşında sona erer iken bazı ülkelerde 18 yaşına kadar sürmektedir.

- Öngörülen zorunlu eğitim sürelerindeki okullaşma oranları konusunda UNESCO ve UNDP kaynaklarında bir veri bulunmamaktadır. Bununla birlikte, ülkelerin zorunlu eğitim süreleri, ilköğretim ve ortaöğretimdeki net okullaşma oranları dikkate alınarak yapılan karşılaştırmalarda, Afrika, Asya ve Arap ülkeleri bir yana, pek çok ülkede zorunlu eğitimin ilgili çağ nüfusunun tamamına yaygınlaştırıldığını söylemek güçtür. Örneğin, zorunlu eğitim(=ilköğretim) sürelerinin 8 yıl olduğu Brezilya ve Şili'de, net ilköğretim okullaşma oranları 1990'ın başlarında, sırasıyla, %86 ve %83'tür. Diğer taraftan, zorunlu eğitim süresi 12 yıl olarak öngörülen Almanya'da dahi 1992 yılı net okullaşma oranları ilköğretimde %89, ortaöğretimde ise %87 olarak görünmektedir.

Kısaca, UNESCO 1991 Dünya Eğitim Raporu'nda (Promkasetrin, 1994: 20-29) da belirtildiği gibi, küresel perspektifle, ülkelerin kaynakları elverdiği ölçüde zorunlu eğitimin derece derece uzamakta olduğu ve 8-10 yıllık bir temel eğitime dönüştüğü vurgulanabilir. Ancak, zorunlu eğitim süresinin uzaması kritik bir eğitim politikası sorunu olarak; genel, mesleki ve teknik eğitim tiplerine ayrılma aşamasını da zorunlu eğitimin ötesine taşımaktadır.

Türkiye'de Zorunlu Eğitim

Türkiye'de de Cumhuriyet'in başlangıcından bu yana, uluslararası anlayışa paralel olarak anayasal ve yasal düzenlemelerde ilköğretimin zorunlu ve devlet okullarında ücretsiz olması temel ilke olarak ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, en son anayasa düzenlemesinde (1982) "ilköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve devlet okullarında parasızdır" hükmüne yer verilmiştir (Madde 42).

Diğer taraftan, 16.8.1997 tarih ve 4306 sayılı yasadan önce, zorunlu eğitime ilişkin ayrıntılı düzenlemelerin yer aldığı 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ve 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu'nda yer alan

hükümler ise şöyledir:

1739 sayılı *Milli Eğitim Temel Kanunu*'nun 22. ve 24. maddeleri (16.6.1983 tarih ve 2842 sayılı yasa ile değişik), ilköğretimin, 6-14 yaşlarındaki çocukların eğitimini kapsadığını, kız ve erkek tüm vatandaşlar için zorunlu olduğunu, ilköğretim kurumlarının beş yıllık ilkokullar ile üç yıllık ortaokullardan oluştuğunu hükme bağlamıştır. Öte yandan, aynı yasanın geçici 2. maddesiyle, 22. maddede öngörülen 8 yıllık zorunlu eğitimin son üç yılı askıya alınmıştır.

Milli Eğitim Temel Kanunu'na paralel biçimde 222 sayılı *İlköğretim ve Eğitim Kanunu da* (12.10.1983 tarih ve 2719 sayılı yasa ile değişik), ilköğretimin 6-14 yaşları arasında zorunlu olduğunu, ilköğretim kurumlarının, ilkokullar, ortaokullar ve ilköğretim okullarından oluştuğunu hükme bağlamış, geçici 9. madde ile de zorunlu eğitimin son üç yılını koşullar hazır oluncaya kadar ertelemiştir.

Bu yasal düzenlemelerin ışığında Türkiye'de zorunlu eğitim 1997-98 öğretim yılı başına kadar 5 yıl olarak uygulanmıştır. Nihayet, 16.8.1997 tarih ve 4306 sayılı Yasa ile 222 ve 1739 sayılı yasalarda yapılan değişiklikler ve geçici maddelerin kaldırılması sonucu zorunlu eğitim süresi 8 yıla çıkarılmıştır.

Diğer taraftan, Türkiye'de zorunlu eğitimden yararlanma ya da zorunlu eğitimde ulaşılan düzeylere bakıldığında, yayımlanmış en son milli eğitim istatistiklerine (DİE, 1996) göre; 1993-94 öğretim yılında ilkokullardaki net okullaşma oranı %89.6'dır. Bir başka deyişle, ilkokul yaş grubundaki (7-11 yaş) her 100 çocuktan 90'ı ilkokullara kayıtlı bulunmaktadır. İlkokul dışında kalan çocuk sayısının 600 binin üzerinde olduğu hesaplanmaktadır. Yine, hedeflenen sekiz yıllık eğitime ilişkin veriler incelendiğinde, aynı öğretim yılında ortaokullardaki okullaşma oranının %52.5, ilköğretimdeki (8 yıl) okullaşma oranının ise %80.3 olduğu gözlenmektedir (Kavak, 1997). Bu durum, Türkiye'nin ilköğretime ilişkin sorunlarını tamamen çözdüğü anlamına gelmez, ancak, öğretmen, bina, mali kaynak ve donanım gibi pekçok yetersizliğe karşın sayısal kapasiteleri göstermesi ve Türk toplumunun çocuklarını eğitime isteğini yansıtmaması bakımından anlamlıdır.

Sonuç

Dünyanın gelişmiş ülkelerinde gözlenen, eğitim sürelerinin uzatılması ve bireyin çocukluk döneminin (18 yaşa kadar) okulda geçirilmesi eğilimleri ile Başkan Clinton'ın ABD için 2000'li yılların başında her Amerikalının 13-14 yıllık eğitimin üzerine 2 yıllık yükseköğrenim görmesini hedeflediği bir ortamda, Türkiye:

1. Bir yandan sekiz yıllık eğitimi tüm çağ nüfusuna yaygınlaştırmaya çalışırken, öte yandan da, orta vadeli (4-5 yıl) bir dönemde zorunlu eğitimin süresini 11-12 yıla uzatmanın çalışmalarını yürütmelidir.

2. Zorunlu eğitim çağındaki (7-14 yaş) çocukların, iyi insan ve iyi vatandaş olarak yetiştirilmesi ve eğitimden aynı düzeyde yararlanabilmeleri için:

- Ulusal düzeyde eğitim seferberliği ilan edilmeli, sivil toplum örgütleri ve kitle iletişim araçlarından en üst düzeyde yararlanılmalıdır,
- Kamu-özel ayırımına bağlı kalmadan tüm kaynaklar harekete geçirilmelidir,
- İlköğretime öğretmen yetiştirme sistemi üzerine yeterince eğilinmeli ve köklü düzenlemelere gidilmelidir.
- Eğitim hizmeti sunulmasının güç ve eğitim hizmetinden yararlanmanın yetersiz olduğu yörelerde, taşınabilir eğitim ve esnek okul takvimi uygulanması gibi sistemlerden azami derecede yararlanmanın yolları araştırılmalıdır.

Kaynakça

- Akılloğlu, T. (1995) *İnsan Haklarının Korunması Alanında Uluslararası Temel Belgeler*. (Genişletilmiş Üçüncü Basım), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- DİE. (1996) *Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim*, 1993-94, Ankara.
- Gemalmaz, M.S. (1996) *Temel Belgelerde İnsan Hakları*. (2. Basım). Ankara: İHD Yayını.
- Gülmez, M. (1994) *İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi*. Ankara: TODAİE Yayınları No: 256.
- Kavak, Y. (1997) "İlköğretimde Okullaşma Oranları ve Okul Dışında Kalan Çocuklar" *Eğitim Yönetimi*. Yıl. 3, Sayı: 2, ss.219-226.
- OECD. (1996) *Education at a Glance: OECD Indicators*. Paris.
- Promkasetrin, P. (1994) "World Education Development: Recent Trends". *Education in Asia and the Pacific: Reviews, Reports and Notes*. Bangkok: UNESCO, Number 27 1991-1992.
- UNESCO. (1993) *Statistical Yearbook 1993*. Paris.
- UNICEF. (1990) *Herkes İçin Eğitim Dünya Beyannamesi ve Temel Öğrenme İhtiyaçlarının Karşlanması Hareket Çerçevesi*. 5-9 Mart 1990, Jomtien, Tayland. Ankara: UNICEF Türkiye Temsilciliği.